

İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)

The Economic Dimension of the Saljukid-Mongols Relationships in the First Period (1243-1258)

İlhan ERDEM*

Öz

Selçuklular Moğolların gelişine kadar Anadolu'da başarılı bir siyasi ve iktisadi sistem geliştirdiler. Temel yaklaşım, sultanlığın tebaası arasında fark gözetmeden halkın refahı için çalışmak ve gelirlerini artırmaktır. Bu ortamda, çalışan ve üreten tabakalar arasında nazik bir denge kurulmuştu. 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra sultanlık ile tebaa arasındaki ilişki zedelendi. Gelirlerin önemli bir kısmı hegemon devlet olan Moğollara gitmeye başlayınca rahatsızlık ortaya çıktı. Çalışmamızda, Moğolların ilk döneminde Selçuklu ekonomisi üzerine çıkan angaryalar ve bunların sosyal sonuçları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı, Selçuklu, Ekonomi.

Abstract

The Saljukids developed a successful political and an economic system in Anatolia by the coming of the Mongols. The principle approach is the working without any discrimination between the subjects of the sultanate, and increase the revenue of those. In this environment, an equilibrium is established between all of the classes, who working and producing. Nevertheless, the relationship between the subjects and the sultanate is damaged after the Köseadağ Battle in 1243. Because of the allocating the enormous part of revenues to Mongols, complaints appear among the subjects. This study deal with the forced labours exceeding the capacity of Saljukid economic power and with its results.

Keywords: Il-Khanid, Saljukid, Economy.

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

Türkiye Selçuklularında devlet adamları, devletin kuruluşundan itibaren ekonomik gelişmenin önemini kavramışlardı. Devletin ilk başkenti İznik önemli bir liman kenti konumundaydı. Bunun yanında devletin kurucusu Süleyman Şah, 1086 yılında Suriye ile Anadolu arasındaki ana ticaret yolu üzerinde bulunan Antakya'yı ele geçirmiş, ardından daha da ileri giderek meşhur ipek yolunun Akdeniz'e ulaşmadan önceki son büyük merkezi Haleb'i almaya çalışmıştı. Ancak akrabaları Büyük Selçuklularla bölge hakimiyeti için yaptığı mücadeleyi kaybederek bu uğurda hayatını verdi¹. Onun ölümünden bir süre sonra başlayan Haçlı Seferleri sonucunda Türkiye Selçukluları önemli liman ve ticaret merkezlerini kaybetmiş ve yaklaşık bir asır önemsiz bir kara devleti olarak yaşamaya mahkum olmuştu².

II. Kılıç Arslan'la başlayıp 1243'deki Moğol istilasına kadar süren ikinci dönem (1156-1243) Selçuklular için çok parlak olmuştu. Bu devirde Selçukluların yeni genişleme ve büyüme stratejisi belirlenmişti. Buna göre artık Batı yönünde değil Doğu ve Güney Doğu yönünde genişleme siyaseti uygulamaya başladılar. Bunun sonucunda Tokat ve Sivas civarındaki Danişmedliler ile Erzincan ve çevresini ellerinde tutan Mengüçükler gibi Türkmen beylikleri ilhak edildiler. Ticaretin gelişmesi ve yaygınlaşması için son derece önemli olan kervansarayların ilki II. Kılıç Arslan zamanında 1164 yılında Sivas'ta yaptırıldı, Daha sonraları birbiri ardından birçok kervansaray bunu izledi. 1178'de ise ticaret yollarının geçtiği önemli merkezlerden Malatya Selçukluların eline geçti; bu onlar için büyük bir başarıydı. Nitekim Malatya'nın alınmasıyla birlikte Selçukluların ağırlığı bölgede derhal hissedildi. Sınırları daha da genişletmek isteyen Kılıç Arslan, bölgede Eyyubiler'le büyük bir mücadeleye girdi. Arada ise tampon bölge olarak Artuklular vardı³.

II. Kılıç Arslan'ın 1196'daki ölümünden sonra kısa bir süre sarsıntı geçiren Türkiye Selçukluları, 1204 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev idaresinde toparlanabildiler. Aynı sıralarda da İstanbul'un Latinler tarafından işgali vuku bulmuş, bunun tesirleri bütün bölgede olduğu kadar Selçuklular için de etkili olmuştu. Bu olay sonucu Venedik Doğu-Batı arasındaki ticaretin aracılığında rakipsiz olduğunu ilan etti. Zaten bu hırslı İtalyan şehir devleti epey bir zamandır Ön Asya'daki ticari çıkarlarına engel olmaya çalışan

¹ Ebu'l-Fereç, *Tarih* (İng.'den çeviren Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950, c. I, s. 332-333; Cl. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, New York 1968; Cl. Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Türkçe çev. Y. Moran), İstanbul 1979, s. 92.

² Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, II. Baskı, İstanbul 1983, s. 100-120; Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 60.

³ Ebu'l-Fereç, *Tarih*, c. II, s. 400-420; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi et-Tarih*, (Türkçe Terc. A. Ağırakça-A.Özaydın) İstanbul 1987, c. XII, s. 220.

Bizans'ı dolayısıyla da İstanbul'u tasfiye etmeyi planlıyordu. Bu sebeple, Venediklilerin IV. Haçlı Seferi'nin yönünün İstanbul istikametine dönmesinde büyük payı olmuştur. İstanbul'un bu şekilde düşmesi ve Bizans'ın geri kalan topraklarındaki belirsizlik, hemen Selçuklu ekonomi ve ticari sahasında kendini hissettirdi. O döneme kadar genelde Bizans, Suriye, İran gibi bölge ülkeleriyle sınırlı ticareti olan Selçuklular, bu hadiseden sonra dünyaya açılma fırsatını elde ettiler. Daha önceden birkaç kez kuşatıldığı halde ele geçirilemeyen Antalya, Bizans toprakları için İznik ile Trabzon Rum imparatorluğu arasındaki mücadelelerden yararlanılarak 1207 yılında fethedildi⁴. Burası dünya pazarlarına açılan önemli bir liman kenti olduğundan, fethi Selçuklu ekonomisi için son derece kazançlı oldu.

Antalya'da Selçukluların egemenliğinden önce Venedik ve Cenevizlilerin vasıtasıyla Kıbrıs ve Mısır'la yoğun ticari faaliyet mevcuttu⁵. Kentin Türklerin eline geçmesinden sonra da bu ticaret artarak devam etti. 1213'de geçici olarak elden çıkmış, şehrin ikinci kez fethinden sonra Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Kralı II. Hugues arasında imzalanan ahitnameler, ticareti doruk noktasına çıkarmıştı. Ahitnameler iki devlet arasında ticari faaliyetleri tanzim ediyordu. Buna göre her iki ülkeye de giriş çıkış yapacak tüccarlar, getirip götürdükleri eşyalar için %2 ile %4 arasında gümrük resmi ödeyeceklerdi⁶. 1220'de I. Alâeddin Keykubat, Venediklilere Antalya limanından serbestçe ticaret yapma imkanı tanıdı. Buğday, altın, inci, gümüş ve kıymetli taşlardan gümrük kaldırıldı. Diğer yandan tüccarları, malları ve gemileri garanti altına alındı⁷. W. Heyd'e göre bu anlaşmalar, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykavus zamanında da yapılmıştı; ancak metni kaybolduğundan mahiyeti bilinmemektedir⁸. Bu şekilde Antalya'dan başlayıp ülkenin içlerine doğru yayılan bu yeni uluslararası ticareti korumak için yollar üzerine süratle kervan saraylar inşa edilmeye başlandı. Evdir Han 1219, Kırkgöz Han 1230'lar, Susuz Han 1230, İncir Han 1230 ve Eğridir Han'ı 1238'de inşa edildi⁹.

İstanbul'un Latinler tarafından zaptı Karadeniz üzerinden yapılan ticareti de etkilemişti. O dönemde Rusya ve Kırım'dan başlayıp İran, Suriye ve Irak'a uzanan Kuzey-Güney doğrultusunda yoğun bir ticaret vardı. Bu

⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, c. XII, s. 250; Ebu'l-Fereç, *Tarih*, c. II, s. 488.

⁵ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (Çev. E. Ziya Karal), Ankara 1975, TTK yay. s. 334; Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 140.

⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, II. Baskı, Ankara 1988, TTK yay. S. 109-115, Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 169.

⁷ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 333; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 144-145.

⁸ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 333.

⁹ Tamarra Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London 1961, s. 206-207.

ticaret yolunun Sinop ve Trabzon limanlarından başlamak üzere iki ayrı kol halinde olarak büyük bir bölümü Anadolu'dan geçiyordu. Orta Anadolu'da yer alan ve yolların keşiştiği yer olan Sivas şehri, bu ticaretin en büyük merkezi durumundaydı. Her iki taraftan gelen tüccarlar ekseri burada buluşup mallarını takas ederlerdi. Dolayısıyla Selçukluların bu ticarettten büyük kârı oluyordu. İşte 1204'deki İstanbul'un zaptı bu ticareti sekteye uğrattı. İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre, 1207 yılında Rus ve Kıpçak tüccarlarıyla Suriye arasındaki ticaret birden bire kesildi. Halk çok sıkıntıya düştü. Şam, Irak, Musul ve el-Cezire'den gelen tüccarlar ileri gidemeyerek Sivas'ta kaldılar ve bir süre sonra da geri döndüler¹⁰. Selçukluların kendileri için büyük zararlara yol açacağı aşikar olan bu duruma müdahale etmemesi düşünülemezdi. Bunun yanında da Trabzon ve İznik Rum İmparatorlukları Selçuklular aleyhine Karadeniz'de genişlemeye temayülünde idiler. Bütün bunların sonucunda 1214 yılında Sultan İzzeddin Batı Karadeniz'in o dönemdeki en önemli liman kentlerinden Sinop'u fethetti¹¹. Kentin ele geçmesiyle bölgede Rumların hakim olduğu bir koridorun oluşması önlenmiş ve ayrıca ticarete daha da çok pay alma dönemi başlamıştı. O zamanda Rusya'dan Suriye ve Bağdad'a, Kıbrıs ve Mısır'a Anadolu üzerinden ticari emtia gelip gidiyordu. El değiştiren mallar arasında en çok şap, yün, ipekli, mücevherat, kuzeyin kürk ve esirleri kereste ve dokumalar geliyordu¹². Fakat ve zamanla ve bilhassa Moğol korumalığının başladığı dönemlerde ticaretin kârının bazı yerli ve yabancı tekellere akmaya başladığını göreceğiz. 1255'de Karakorum'dan dönerken yolu Konya'dan geçen Rubruck, orada şap madenini tekeline alarak istediği fiyattan satan iki Venedikliye rastlamıştı¹³. Ayrıca, gümrük duvarlarının inmesi yerli Selçuklu işletmelerini olumsuz yönde etkilemiş olması mümkündür.

O dönemde zenginliğin en büyük kaynaklarından olan toprak alanında da Selçuklu idaresi akıllı ve isabetli politikalar uygulayarak, bu alandaki zenginlikler de en iyi şekilde değerlendirilmiştir. Bu sayede Haçlı vekayinamelerinin¹⁴ çorak diye tanımladıkları Anadolu, yeşillik ve mamur bir ülke haline geldi. Arazi genelde devletin elindeydi ve bazı şartlarda değerlendirilmek üzere kişilere iktâ olarak veriliyordu. Devlet toprağı işleyecek çiftçilere tohumluk ve tarım aletleri dağıtıyor, toprağın boş

¹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. XII, s. 87.

¹¹ İbn Bîbî, *el-Evâmîr el-Alâiyye fî Umûr el-Alâiyye*, (yay. Adnan Erzi) Ankara 1956, s. 148-151. Ebu'l-Fereç, *Tarih*, c. II, s. 497.

¹² Geniş bilgi için bkz. Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 160-163.

¹³ W. Rubruck, *The Journey of the Willam of Rubruck to the Eastern Parts of the World (1453-55)* (Yay. W. Rockhill), London 1900, s. 276-277.

¹⁴ Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 79-82.

kalmamasına bizzat dikkat ediyorlardı¹⁵. Bu tür uygulamalar sonucu bir çok göçebe toprağa yerleşerek tarım yapmaya başladılar. Kaynaklar XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da biraz da abartılı olarak 400.000 köy olduğundan bahsederler¹⁶. Hayvancılık da Selçuklu ekonomisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür faaliyetler daha çok uçlarda yapılıyordu.

Bu dönemde devletin reayadan topladığı vergilerin kendisinden önceki Türk devletlerinkine benzerlikler taşıdığını görüyoruz. Selçuklularda temel vergiler Öşür, Haraç, Cizye ve ticari bir vergi olan "Bâc" olarak sayabiliriz. Bunun dışında ayrıntıya sahip değiliz. Şehirleşme açısından bir İstanbul veya Bağdad seviyesine erişmiş bir kentleri yoksa da yine de oldukça gelişmiş şehirleri vardı. Bunların başında da Kuzey-Güney ticaretinin buluşma merkezi olan Sivas ile Kayseri, Konya ve Malatya geliyordu¹⁷.

Sultan Alâeddin Keykubad'ın döneminde ölümüne rastlayan ilk yıllarda devlet zenginliğinin doruğuna çıkmıştı. Sultan Alâeddin hazineyi altın, sikke ve kıymetli mücevheratlarla doldurmuştu. Selçuklu devleti Orta Doğu'nun en saygın ve güçlü devleti konumuna gelmişti. Çevresindeki bir çok devlet onlara tabi ve vergi veriyordu¹⁸. Ancak Sultan Alâeddin'in ölümünden 10 yıl bile geçmeden her şey tersine döndü. O sıralar önlerine çıkan her şeyi silip süpüren Moğol istila dalgası Selçuklu sınırına dayanmıştı. 1243'de Köseadağ'da Selçuklular mağlup olunca Moğollar süratle Anadolu içlerine yayıldılar. Sivas, Kayseri ve Erzurum gibi en büyük kentleri yağma ve talan ederek büyük zararlar verdiler¹⁹. Ayrıca bu istila ülkenin Batı yönüne doğru yeni bir göç dalgası yarattı, Bizans kaynaklarının kaydettiğine göre, Doğu'dan Moğollar önünden kaçan pek çok insan herşeyini kaybetmiş bir şekilde Batıya Bizans sınırına yığılıyordu. Uçlarda başlayan Türkmen hareketleri de devletin zaafa uğramasına ve ülkenin tahribatına yol açıyordu. Bütün bu karışıklıklar ortasında önce Moğollarla yıllık belli bir vergi karşılığında sulh yapıldı. Arkasından da ülkede sükunet ve düzen kısmi de olsa sağlandı. Duran ticaret yeniden canlanmaya ve ekilmeyen topraklar işlenmeye başladı. Fakat tahribat ve Moğolların vergi talepleri o kadar çoktu ki Selçuklular bir daha eski düzeyine asla gelemeyeceklerdi. Siyasi manada Sultanlığın da güçten düşmeye başlamasıyla merkezi otorite sarsılmış yerini de mahalli güçler doldurmaya başlamıştı. Bu süreç Selçukluların Moğol hakimiyetine girdiği dönemden başlayarak yıkılışına kadar sürmüştür²⁰.

¹⁵ İbn Bibî, *el-Evâmir el-Alâiyye*, s. 425-430.

¹⁶ Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 163.

¹⁷ Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, 191-193.

¹⁸ Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, s. 150.

¹⁹ İbn Bibî, *el-Evâmir el-Alâiyye*, s. 520-530; Ebu'l-Fereç, *Tarih*, c. II, s. 543-544.

²⁰ N. Gregoras, *Chronike Bonnae* (yay. E. Berker), Bonn 1856, s. 58-60.

1243'de başlayan ve 1258'e kadar süren dönemde Selçukluların Moğollara ödedikleri yıllık haraç konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Selçuklu kaynakları bu konuda bir rakam veremezken biz Latin ve daha çok da Memlûk Devleti tarihçilerinden bilgi alabiliyoruz. Bu konuda en erken bilgiyi Sıbt İbnü'l-Cevzi ve İbn Devadâri'de bulabilmekteyiz. Onlara göre Selçuklu Sultanı 1243'de Tatarlar'ı ülkesinden uzaklaştırmak için onlara günlük 1.000 dinar para, köleler, cariyeler, at, iyi eğitilmiş köpekler ve tazılar vermeyi kabul etmiştir²¹. XV. yüzyıl tarihçisi Tağrıberdi de verdiği bilgilerde Sıbt ve Devadâri'yi desteklemektedir²². Öte yandan gene İbn Devadâri ile aynı dönemlerde yaşamış ve bir dünya tarihi kaleme almış olan Zehebî ise yıllık ödenen meblağın 400.000 dinar olduğundan bahsetmektedir²³. Bu müellifi de XV. yüzyıl tarihçilerinden ünlü Makrizî desteklemektedir²⁴. Bu durumda kesin rakamı tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Sadece Moğollara ödenen miktarın ortalama olarak 360 ile 400.000 dinar arasında olduğunu söyleyebiliriz, Bunun yanında Moğol elçilerinin Anadolu'ya her geliş ve gidişlerinde masraflarının Selçuklular tarafından karşılanması gerektiğinden bu ek yük devleti oldukça zorlayacaktır. Bu dönemde Selçukluları tam anlamıyla Moğol idari ve mali sistemine girmiş sayamayız. Ülkenin kurumlarından çoğu ayakta ve Moğollar Selçukluları uzaktan ve kendilerine sadık yerli devlet adamları vasıtasıyla idare ettiler²⁵.

Anadolu'nun ilk sivil mali Moğol idarecisi olarak Uyrat kabilesinden ünlü Emir Argun'u sayabiliriz. Baycu Noyan Selçuklu ülkesini istila edip burası Moğol tabiyetine geçtiği sırada İran'la birlikte Anadolu'nun mali sorumluluğu o zamanda Kaan'lık tahtında oturan Naibe Töregene tarafından Emir Argun'a verildi. O 1243'de Horasan üzerinden Azerbaycan'a gelmişti. Burada Moğol askerlerinin yaptıkları zulm ve tahribatı görünce derhal tedbir aldı. Önce vergi toplama görevini askerlerden aldı ve bu iş için sivil memurlar görevlendirdi. Bunu işiten Selçuklu sultanı da elçi göndererek vergi memurları istediler. O da bu isteği kabul ederek Anadolu'ya vergi memuru gönderdi²⁶. Bu şekilde Anadolu'da ilk Moğol vergi memurlarının geldiğini

²¹ Sıbt İbn el-Cevzî, *Miratü'z-zaman fî Tarihi ehli'zaman* (yay. Ali Sevim) Ankara 1968/Haydarabad 1952, c. III/2, s. 742; İbn Devadâri, *Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurar*, Kahire 1391/1379, c. VII, s. 355.

²² İbn Tağrıberdi, *en-Nücûm ez-Zâhire fî mülûki Mısır ve el-Kâhire*, 1338, c. VI, s. 347.

²³ Zehebî, *Düvel el-İslâm*, Kahire 1927, s. 155.

²⁴ Makrizî, *Kitâb es-Sülûk fî Marifeti Düvel el-Mülûk*, (yay. M. Zaide), Kahire 1936-8, c. I, 72, s. 240.

²⁵ Kadı Şemseddin, Batu adına bir süre ülkeyi yönetmiştir. Bknz. İbn Bibî, *el-Evâmir el-Alâiyye*, s. 542.

²⁶ Alaeddin Atamelik Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, (yay. M. M. Kazvinî) London 1937,

görüyoruz. Bunların halktan Moğol asker ve Noyanlarının masrafları ile Kaan'a gidecek haracı topladıklarını düşünebiliriz. Zira Ögedey Kaan İran'a Çurmagun Noyan'ı vali tayin ettiği zaman ondan her yıl gönderilmek üzere altın işlemeli kumaşlar, diba, damasko kumaşları, inci, sedef, cins atlar, develer ve katır istemişti²⁷. O sırada Anadolu'dan Moğollar adına toplanan verginin türü konusunda bir bilgiye sahip değiliz, ilk bakışta Moğol imparatorluğunun her yerinde uygulanan Kopçur vergisi akla gelebilir²⁸. Ayrıca Genceli Kregos'un belirttiğine göre Selçuklular gibi Moğol tabiiyetinde olan Gürcistan'da Göyük Han zamanında kararlaştırıldığı üzere Emir Argun'un Baskak tayin ettiği Buka halktan zorla Cizye (baş vergisi) almaya başladığını veremeyenlerin borcuna karşılık da çocuklarını aldığını yazar²⁹. Anadolu'da ise, bu tür bir vergiler ileride görüleceği üzere 1277'den sonra uygulanmaya konmuştur. Herhalde bu vergi memurları Anadolu'da önceden mevcut vergilerin toplanmasına nezaret etmiş olmalıydılar.

Emir Argun 1247'de Kaanlık seçimleri için Karakurum'a gidince diğer bölgelerle birlikte, Anadolu'nun da idareciliğine sonradan İlhanlılar döneminde vezirlik de yapacak ünlü Şemseddin Cüveynî'yi vekil olarak bıraktı. Anadolu'da o sırada sükûnet ve rahatlık vardı. Ancak Moğol Kaanlığına Göyük Han geçince her şey değişti. Göyük önce Emir Argun'u İran ve Anadolu valiliğinden alarak yerine asker menşeli Elçigiday Noyan'ı atadı. Çıkardığı bir yarlıkla da bölgede bulunan Moğol ordularının masraflarının bulunduğu ülkelerce karşılanmasını buyurdu. Ardından da Anadolu'da Sultan İzzeddin ile vezirini azlederek Selçukluların tekrar karışıklıklara sürüklenmesine sebep oldu. Ancak daha atadığı valiler görev yerine gitmeden Göyük Han öldü ve faaliyetleri yarıda kaldı³⁰.

1249'da Tuli'nin oğlu Mengü Han yeni Kaan seçilirken Emir Argun da oradaydı. Mengü ona vergilerin niçin yeterince toplanmadığını sordu. O da buna sebep olarak vergi sisteminin çarpıklığı ile vergi memurlarının beceriksizliğini gösterdi. Çözüm olarak da Mahmud Yalavaç'ın bölgesinde uygulanmakta olan Kopçur sisteminin kendi bölgesi olan İran ve Anadolu'da da uygulanmasını istedi. Bu sisteme göre herkesin geliri ve ne

(Türkçe çev. Mürsel Öztürk) Ankara 1988, c. II, s. 344-345; Terc. c. II, s. 200.

²⁷ Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi* (Türkçe Terc. Ahmed Temir), II. Baskı Ankara 1986, s. 195.

²⁸ Ögedey için bkz. İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara 1995, s. 65-67.

²⁹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi* (Çev. Hrand Andreasyan) İstanbul 1954, s. 189-190.

³⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihân-Güşây*, c. II, s. 274-275; Ebu'l-Fereç, *Tarih*, c. II, s. 546.

vereceği önceden defterlere yazılarak tespit edilmekteydi; devlet de bu alacağını yılda bir kez tahsil eder ve başkacada bir şey almazdı. Ayrıca asker ve elçilerin masraflarını karşılamak üzere her bir fakir kişiden 1 ve zenginden de 10 dinar vergi alınmalıdır. Mengü Kaan Emir Argun'un bütün fikir ve isteklerini kabul etti ve derhal uygulanmasını istedi³¹. Ona İran'la birlikte Gürcistan, Anadolu ve Suriye'nin de idareciliğini tekrar verdi³².

Emir Argun 1253 Eylül'ünde Kaan'ın huzurundan ayrılarak Horasan'a vardı, Orada maiyetini topladı ve yapılacak nüfus sayımı için hazırlıklara başladılar. 1254'de de idaresi altındaki bütün bölgeleri kapsamak üzere sayım için harekete geçildi. Şemseddin Cüveynî Irak ve Yezd taraflarını saymakla görevlendirildi. Argun, Altınordu Han'ı Batu'nun da yanına giderek onayını aldı ve dönüşünde Gürcistan, Arran ve Azerbaycan'da nüfus sayımı ve Kopçur tespiti işini bizzat başlattı. Tesbit işini bitirdikten sonra da Irak'a geçti³³. Cüveynî'nin naklettiğine göre yeni sistemden önce bölge halkı, mahsülünün yarısından fazlasını Moğollar'a vermek zorunda kalıyordu³⁴.

Anadolu'ya gelince Emir Argun sayım için bu ülkeye de vergi memurları gönderdi. İbn Bibî'nin zikrettiğine göre Anadolu'ya gönderilen memurların başında Şemseddin Kazvinî bulunuyordu. Selçuklu ricali bu vaziyet karşısında derhal Kaan'a Emir-i Dad Fahreddin Ali başkanlığında bir heyeti göndermiş, heyet orada Kaan'dan İbn Bibî'de "ser-şomâre" olarak geçen nüfus sayımı vergisinin (baş vergisi) Selçuklu ülkesinde yapılmamasını içeren bir yarlık almışlardı³⁵. Bundan sonra İlhanlı Devleti kuruluncaya kadar Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a verdiği vergiler konusunda kaynaklardaki yegane bilgi Hülagu'nun İran hareketiyle ilgilidir. Buna göre Hülagu Abbasî Halifeliği üzerine hareket ederken Anadolu'da dahil her yere elçiler gönderdi ve orduya ait atların ihtiyacı için bütün çayır ve meraların yasak edilerek kimsenin sürülerini buralarda otlatmamasını istedi. Bu sebeple meraların yasak edilmesi sonucu reayanın hayvanlarının çoğu telef oldu. Ayrıca erzak ihtiyacını karşılama babında her ferde 100 men (300 kg) un, 50 men (150 kg) ağırlığında bir fiçı içki vergi olarak istenmişti. Bu konudaki yarlık bizzat Kaan Mengü tarafından irad olunmuştur³⁶.

³¹ Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, c. II, s. 351-353; Terc. c. II, s. 206-207.

³² Reşidüddin Fazlullah, *Câmi et-Tevârih* (yay. Behmen Kerîmî), Tahran 1338, c. I, s. 598-599.

³³ Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, c. II, s. 353-356; Terc. c. II, s. 208-211.

³⁴ Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, c. III, s. 83-84; Terc. c. III, s. 50-51.

³⁵ İbn Bibî, *el-Evâmir el-Alâiyye*, s. 617-618.

³⁶ Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, c. III, s. 83; Terc. S. 150.

Reşidüddin'deki kayıttan göre Anadolu'dan Hülagu'nun askerleri için vergi ve ulufeyi toplamak üzere Baycu Noyan görevlendirdiğini anlıyoruz³⁷. Ancak o bunları 1256'ya kadar toplayamadı. Zira Selçuklular akıllı bir siyasetle ya Batu Han ya da Kaan'a baş vurarak bunlardan bir nebze olsun kurtulabildi³⁸.

Yakın Doğu'nun Moğol vergi sisteminin mimarı Emir Argun Hülagu'nun Bağdad'ı ele geçirmesinden sonra 1258 kışında Azerbaycan'da Hülagu'nun huzuruna çıktı. Hülagu vergilerin ordunun ihtiyacını karşılamadığını söyleyince vergi oranları artırıldı ve zenginden alınan yıllık 10 dinarlık vergi 500 dinara çıktı. Yoksulların verdiği oranda ise bir değişiklik olmadı. Bunun yanı sıra nüfus sayımı yenilendi. Uygulama önce Gürcistan'da başlatıldı³⁹.

Sonuç olarak 1243-58 yılları arasındaki dönemde Selçuklu ülkesi kısmen tahrip olup halkı da her ne kadar sıkıntı çektiyse de yukarıda zikredildiği gibi Moğollar Anadolu'da, İran, Irak ve Gürcistan'ın aksine istedikleri vergiyi salamamışlardır. Bunda da en büyük etken burada hâlâ gücünü koruyan bir sultanlık devlet ile dirayetli devlet adamlarının oluşudur. Ayrıca, ülkelerin yabancı bir güç tarafından kontrol edilmesinin güçlüğü de bir vakadır. Bu sayede devlet Moğol işgali altındaki diğer yerlere nazaran daha az tahribata uğramış ve yağmalanmıştır.

³⁷ Reşidüddin, *Câmi et-Tevârih*, c. I, s. 686.

³⁸ İbn Bibî, *el-Evâmir el-Alâiyye*, s. 617-618.

³⁹ Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, c. II, s. 360-363; Terc. C. II, s. 211-212.

KAYNAKÇA

- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi* (Çev. Hrand Andreasyan) İstanbul 1954
- Alaeddin Atamelik Cüveynî, *Târih-i Cihân-Güşây*, (yay. M. M. Kazvîni) London 1937.
- Anonim, *Moğolların Gizli Tarihi* (Türkçe Terc. Ahmed Temir), II. Baskı Ankara 1986.
- Cahen, Cl., *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler* (Türkçe çev. Y. Moran), İstanbul 1979
- Ebu'l-Ferec, *Tarih* (İng.'den çeviren Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950
- Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara 1995.
- Heyd, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (Çev. E. Ziya Karal), Ankara 1975.
- İbn Bîbî, *el-Evâmir el-Alâiyye fî Umûr el-Alâiyye*, (yay. Adnan Erzi) Ankara 1956.
- İbn Devâdârî, *Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurar*, Kahire 1391/1379.
- İbn Tağriberdi, *en-Nücûm ez-Zâhire fî mülûki Mısır ve el-Kâhire*, 1338.
- Makrîzî, *Kitâb es-Sülûk fî Marifeti Düvel el-Mülûk*, (yay. M. Zaide), Kahire 1936-8.
- N. Gregoras, *Chronike Bonnae* (yay. E. Berker), Bonn 1856.
- Reşidüddin Fazlullah, *Câmi et-Tevârih* (yay. Behmen Kerîmi), Tahran 1338.
- Rice, Tamarra, *The Seljuks in Asia Minor*, London 1961.
- Sibt ibn el-Cevzî, *Miratü'z-zaman fî Tarihi ehli'zaman* (yay. Ali Sevim) Ankara 1968/Haydarabad 1952.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, II. Baskı, İstanbul 1983
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, II. Baskı, Ankara 1988.
- W. Rubruck, *The Journey of the Willam of Rubruck to the Eastern Parts of the World (1453-55)* (Yay. W. Rockhill), London 1900.
- Zehebî, *Düvel el-İslâm*, Kahire 1927.